

Становлення єдиної національної ідентичності в Україні

Вплив регіональної специфіки

Ганна Палій,
аспірант кафедри політології
Національного університету
„Києво-Могилянська академія”

В Україні спостерігається суттєва різниця в системі ідентичностей громадян з різних регіонів. Регіональний зріз дає можливість виявити найочевидніші розбіжності в усьому масиві етнічних, мовних, релігійно-конфесійних, геополітичних, політико-ідеологічних орієнтацій та пріоритетності тих чи інших типів ідентичності громадян. Це дає підстави для виявлення впливу регіональних особливостей на перспективи становлення нації та спільної ідентичності в країні.

Територія і держава, її політико-правова система, соціально-економічні відносини, етнічна, культурна специфіка є компонентами, які закладають фундамент для націотворення. Суспільство, зберігаючи етнічну, культурну, регіональну специфіку, набуває ознак нації у процесі самоусвідомлення єдиною спільнотою та утвердження єдиної ідентичності, визначенням національних інтересів тощо. Регіональна неоднорідність створює унікальність держави, але, водночас, може бути й фактором уповільнення процесу консолідації суспільства. З огляду на це, до питання регіональної специфіки України звертаються вітчизняні дослідники А. Колодій, О. Маланчук, О. Майборода, С. Макеєв, О. Уткін, Н. Черниш та інші. Водночас відвернення будь-яких загроз існуванню та цілісності держави полягає не в прагненні до однорідності, а в досягненні єдності та ефективної взаємодії між громадянами та спільнотами.

Для частини українських громадян саме регіональний чинник за впливом на специфіку ідентичності виявляється одним із ключових. Поряд із етнічною та національною ідентичностями регіональна приналежність може виступати як стійка та навіть головна складова ідентичності. Соціологічні дані демонструють вагому роль типу регіональної ідентичності в системі соціальних ідентичностей українських громадян.

Так, на 2004 рік сукупна частка громадян, у яких переважає локальна ідентифікація (на рівні регіону чи району, міста, селища) – 37,2 %, співмірна з часткою тих, для кого головною є самоідентифікація „громадянином України” – 44,2 %, частка тих, хто вважає себе громадянином колишнього СРСР – 10,7 %, представником свого етносу, нації – 3,1 %, громадянином Європи – 0,7 %, громадянином світу – 2,4 %, інше – 1,4 %, не відповіли 0,2% [1]. Варто враховувати, що, за цими даними, йдеться передусім про пріоритетність та відповідний вибір між ідентичностями різних рівнів: локального, національного, наднаціонального.

В сучасній Україні найпомітніші ідентифікаційні суперечності властиві прикордонним регіонам (Галичина, Закарпаття, Буковина, АР Крим, Донбас). Результати дослідження ідентифікаційних особливостей у географічно найбільш віддалених містах східного і західного регіонів (у Донецьку і Львові) дають підстави для низки висновків про різницю між специфікою системи ідентичностей для представників обох регіонів і міст [2]. Так, для представників Донецька пріоритетними виявилися соціально-професійні, вікові, політико-ідеологічні й геополітичні (передусім із орієнтацією на радянське, російське) чинники ідентичності, тоді як для представників Львова – етнічні, релігійні, національні чинники ідентичності. Разом з тим, розбіжності у специфіці проявів ідентичності між представниками молодшого покоління обох регіонів нівелюється: показники самоідентифікації „громадянином України” для молодшого покоління у Львові та в Донецьку становлять понад 90 %, що, зокрема, свідчить про „зближення ідентифікаційних моделей” молодшого покоління [3].

Специфіка мовної, етнічної, конфесійної орієнтації видозмінюється в регіональному вимірі. Результати досліджень фіксують помітні розходження між різними регіонами в оцінках як історичного минулого (образи політичних діячів різних епох, низка важливих історичних подій), так і перспектив (бажаний соціально-економічний устрій, питання статусу російської мови, вектори зовнішньополітичного розвитку) сучасної України [4].

Увесь комплекс відмінностей у способах ідентифікації та орієнтаціях громадян найвиразніше проявився між прикордонними регіонами на сході, заході, півдні України та між окремими областями в рамках кожного регіону, які відрізняються етнічною, мовною, конфесійною структурою. Отже, необхідно брати до уваги, що в Україні етнокультурні ареали відрізняються від українського етнічного та культурного середовища, утворюють громади компактного і дисперсного розселення (росіяни, кримські татари, угорці, румуни, поляки тощо), чия кількість є вагомую у низці регіонів (таблиця 1).

Таблиця 1

Розподіл відповідей респондентів, що представляли громадян України, (у %) *

	Українці за національністю (офіційно)	Ототожнюють себе з українцями	Ототожнюють себе з радянськими людьми	Розмовляють вдома переважно українською мовою	Виступають за розширене вживання української мови як державної	Належать до християнських конфесій українського підпорядкування
Західний	92,78	91,70	2,17	93,86	51,23	63,57
Північний	90,67	88,06	6,72	75,75	57,84	51,98
Північно-західний	95,88	86,60	5,15	90,03	90,26	89,57
Центральний	89,44	80,00	6,62	78,33	65,56	50,25
Південно-західний	82,53	77,32	4,83	79,93	26,06	25,99
Київ	80,93	77,12	9,72	30,08	70,34	50,33
Північно-східний	79,51	66,39	11,07	47,54	86,94	55,89
Південно-східний	78,26	63,77	19,39	36,23	51,80	47,45
Південний	76,45	61,22	13,04	38,78	83,27	67,30
Східний	46,74	32,81	25,16	4,94	12,10	20,00
АР Крим	18,82	6,28	28,25	0,90	35,15	36,30
Україна в цілому	75,38	65,82	12,52	51,48	56,50	53,25

* Дані опитувань, проведених у липні 2000 р. Центром соціальних і маркетингових досліджень „СОЦИС” на замовлення Фонду держмайна України Див.: **Колодій А.** Радянська ідентичність та її носії в незалежній Україні // www.politics.lviv.ua/nations/soviet3.html

** Групування областей у регіони таке: західний (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська), південно-західний (Закарпатська, Чернівецька), північно-західний (Рівненська, Волинська, Хмельницька), північний (Житомирська, Київська, Чернігівська), центральний (Вінницька, Черкаська, Полтавська, Кіровоградська), північно-східний (Сумська, Харківська), східний (Луганська, Донецька), південно-східний (Дніпропетровська, Запорізька), південний (Одеська, Миколаївська, Херсонська) та АР Крим.

Для областей східних, південних і, в дещо меншій мірі, центрально-східних регіонів властиві: по-перше, незначна частка громадян із українською етнічною та національною ідентифікацією, що простежується за низкою параметрів; по-друге, значна частка тих, хто ідентифікує себе з Росією чи СРСР; по-третє, підвищена регіональна ідентифікація, що компенсує роль повністю або частково втраченої „радянської” ідентифікації [5]. Натомість для груп західних, центральних регіонів характерні: виразніша і стабільніша українська етнічна ідентичність, застосування української мови та схвалення її статусу як державної, приналежність до українських конфесій, активніша позиція щодо

зміцнення державності і становлення нації. Зрештою, центральні регіони за своїми особливостями наближені до західних регіонів і загалом мають показники підтримки набору українських ознак вищі, ніж Україна в цілому. Відтак, центральні регіони виконують своєрідну пом'якшувальну функцію, врівноважуючи значні розбіжності поміж західними та східними й південними регіонами України.

Виявлення найбільш помітних тенденцій через співставлення соціологічних даних по регіонах дозволяє простежити кореляцію стану етнічної і національної ідентичності з етнічним складом населення регіонів.

Високий відсоток українського етнічного компоненту серед населення низки областей створює сприятливий ґрунт для становлення української національної ідентичності та, через зміцнення державності, нації, мови тощо, розширення на представників етнічних груп. Населення областей, де український етнічний компонент менший, за рахунок, передусім, російського етнічного компоненту, помітніше тяжіє до „радянської ідентичності”, російських мовно-культурних, конфесійних, геополітичних орієнтирів. Крім того, специфічний вплив на становлення національної ідентичності справляють інші етнічні групи, що мають компактне і, як правило, прикордонне розселення, – румуни, молдовани, угорці, кримські татари, поляки та інші. Представники низки етнічних спільнот схильні орієнтуватися на держави свого походження. Відповідно, їм властиві й зразки іншої національної ідентичності, що ускладнює поширення на ці етноси української національної ідентичності.

Різниця в ідентифікації представників різних регіонів обумовлена силою і тривалістю впливу різних державних центрів на населення різних українських територій. Посилення ідентифікації з Росією чи/та СРСР громадян України у регіонах із „заходу на схід” та, натомість, збільшення показників української національної ідентичності у зворотному напрямку зумовлене, насамперед, тим, що західні регіони України об'єдналися з рештою регіонів у радянський період. Політико-ідеологічні впливи Росії та СРСР на населення західних регіонів були менш тривалими, а тому не відбулося глибокої ліквідації системи ідентичностей у порівнянні з низкою східних, південних та почасти центральних областей України. Проте повної „уніфікації” етнічних, культурних, мовних, конфесійних, ідеологічних та інших особливостей між західними і східними регіонами, їх населенням у радянській період не відбулося.

Зруйнованість етнокультурних та національних ідентифікаційних пластів свідомості українського суспільства призвело до штучного утворення у значної групи населення варіанту системи соціальних ідентичностей, у якій превалюють цінності й настановлення політико-ідеологічного та соціально-економічного порядку. Те, що Україна не мала власної держави, ускладнило формування сталих національних ідентифікаційних чинників українського суспільства, гранично обмежило

природний розвиток міжетнічних і міждержавних відносин та їх вплив на творення нації. На амбівалентність в етнічній і національній ідентичностях як на прояв „розколотої свідомості”, „подвійної ідентичності” поміж українською та російською (або російсько-радянською) вказують як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники [6].

Варто враховувати, що попередня історична епоха залишає відбиток у національній свідомості через те, що спричиняє інерційне відтворення стійких ідеологічних настановлень та орієнтацій, а також консервування специфіки соціальних відносин і неефективності державних та громадянських інституцій, соціально-економічних диспропорцій.

Відтак, процеси переідентифікації на набуття нових типів ідентичності розвиваються повільно. У „радянській ідентичності”, що поширена насамперед у східних і південних регіонах, переважають соціально-економічні та соціально-професійні мотивації, тому цей прояв ідентичності компенсує низький рівень української ідентичності (етнічної, мовно-культурної та національної). Основа такого вибору часто є ситуаційною і може бути змінена з часом під впливом різноспрямованих процесів: трансформації існуючих ідентифікаційних ознак та, навпаки, їх консервування.

Боротьба цих впливів позначається на ідентифікації представників молодших поколінь. Так, зберігається тяжіння до східнослов'янського варіанту ідентифікації та орієнтація на російський мовно-культурний простір. Водночас для молодшого і середнього поколінь властиві високі показники української етнічної ідентифікації, підтримки незалежності України, сприйняття себе як громадянина України, готовності захищати Україну у випадку війни, поважливе ставлення до державних символів; підтримки демократії, підтримки ринкової економіки, поглиблення процесу інтеграції в європейському напрямку [7].

Варто враховувати, що молодші покоління почасти наслідують ідентифікаційні настанови, властиві старшим поколінням, адаптують їх, але здебільш виробляють чи сприймають нові. Отже, для системи соціальних ідентичностей українських громадян молодшого і середнього поколінь, причому різних регіонів, більш властивими є ознаки української національної ідентичності. Це пояснюється тим, що формування їх системи ідентичностей припадає на період після здобуття Україною незалежності.

В цілому тенденція дезорієнтованості, але й, водночас, полярності на рівні суспільства щодо розуміння напрямків державно-політичного, соціально-економічного розвитку України та її зовнішньополітичних стратегій зберігається.

На сьогодні брак громадянського консенсусу щодо зовнішньополітичного курсу країни, суверенних позицій української держави, культурної самобутності, вироблення спільних цінностей, поглядів на минуле і майбутнє ускладнює формулювання національних

інтересів і здійснення ефективної внутрішньої та зовнішньої політики. Розбіжності у специфіці ідентифікацій свідчать про значну амплітуду розходження позицій громадян з різних регіонів щодо низки питань „загальнонаціонального характеру, насамперед стосовно державної мови, вибору суспільно-політичної моделі, геополітичного вектора, розколу православ'я та інших” [8]. Водночас перешкоди становленню ідентичності та політичної нації в Україні створює не стільки різниця в регіональній, етнічній, мовній композиції, політичній культурі чи економічних особливостях регіонів, скільки неефективність політики на державному та регіональному рівнях.

З одного боку, недостатня ефективна взаємодія між регіонами чи групами регіонів закріплює різницю у способах ідентифікації, причому неоднорідність, яка проявляється у ментальних, мовних, геополітичних, ідеологічних відмінностях тощо, зберігає можливість бути потенційним джерелом внутрішньосуспільних конфліктів. З іншого боку, регіони, які демонструють найбільшу різницю в ідентичності, не межують безпосередньо між собою, а розділені центральними регіонами. Тому сукупність ідентичностей регіонів України здатна стати фундаментом для оформлення української ідентичності – в разі поширення серед громадян з різних регіонів усвідомлення цінності єдиної держави і суспільства, об'єднаних спільним історичним минулим та політичним майбутнім.

Нині визначити, яка частина українського суспільства поділяє українську ідентичність та наскільки поширеною є ідентифікація з Україною зокрема, можна на підставі даних Інституту соціології НАН України. Розподіл відповідей респондентів, що представляли населення України, на запитання „Чи сприймаєте ви Україну як свою Батьківщину?” 2002 року був таким: 83,8 % – „так”, 4,1 % – „ні”, 11,7 % – „важко сказати”, решта 0,4 % не відповіли; а вже 2003 року, відповідно, 76,3 % – „так”, 6,4 % – „ні”, 16,8 % – „важко сказати”, решта 0,4 % не відповіли [9].

Постання України як державно-політичного та геополітичного суб'єкта створило необхідні передумови для об'єднання суспільства. Проте досі на загальнонаціональному рівні дається взнаки неефективність соціальних відносин та інституцій у створенні сприятливого середовища для становлення національної ідентичності. Перспективи поступу України у цій сфері визначаються інтенсивністю та паралельністю розвитку двох взаємообумовлених процесів становлення національної ідентичності та громадянського суспільства.

Національна ідентичність значною мірою спирається на свідомий вибір та усвідомлення людиною громадянських вартостей, тому містить універсальну компоненту, здатну об'єднувати різні сегменти суспільства в єдину націю. Те, що попри потенційно небезпечні внутрішні суперечності – міжрегіональні, міжетнічні, міжконфесійні тощо, а часом і їх загострення, вдалось відвернути наслідки, загрозливі для єдності держави і

громадянського миру, створює сприятливий фон перебігу етнополітичних процесів

Державно-політична цілісність та національна єдність України має потенціал реалізації у формулі політичної нації. Тому остаточно державно-політична консолідація України, після інституційного становлення, передбачає поширення серед громадян усвідомлення громадянської і національної належності до української держави. У внутрішньополітичному вимірі ефективність становлення національної ідентичності, з одного боку, залежить від нівелювання фрагментації суспільства за внутрішніми контурами (регіональними, етнічними, мовними, політико-ідеологічними); з іншого боку – від самоорганізаційних засад суспільства.

У зовнішньополітичному вимірі перспектива становлення національної ідентичності як сутнісної ознаки українського суспільства і держави передбачає дистанціювання України від джерел політичних, економічних, культурних, інформаційних тощо загроз фундаментальним національним інтересам та здобуття таких позицій у геопросторі, за яких є умови для максимальної реалізації національних інтересів.

Органічне поєднання регіональних відмінностей в цілісному українському суспільстві та здобуття єдиною національною ідентичністю ключових позицій в системі загальнонаціональних зв'язків, з урахуванням основи історико-політичної єдності регіонів України, має реальні підстави. Подолання суперечностей у системі соціальних ідентичностей всередині українського суспільства пролягає в площині здійснення ефективної політики, по-перше, спрямованої на оптимальне поєднання, а не протиставлення загальнонаціональних цілей і регіональних завдань; по-друге, на узгодження національних інтересів та інтересів і запитів регіонів України.

Література:

1. Українське суспільство 1994 – 2004: (Соціологічний моніторинг) / За ред. Паніної Н. – К.: „Заповіт”, 2004. – С. 24.
2. **Маланчук О.** Соціальна ідентифікація в сучасній Україні; **Черниш Н.** Україна сьогодні: Львів – Донецьк // Дух і літера. – 2003. – №11 – 12. – С. 36 – 47.
3. **Черниш Н.** Україна сьогодні: Львів – Донецьк // Дух і літера. – 2003. – №11 – 12. – С. 9 – 18.
4. Регіональна Україна. – К.: Геопринт, 2003. – С. 9 – 23.
5. Дет. див: **Колодій А.** Радянська ідентичність та її носії в незалежній Україні // www.politics.lviv.ua/nations/soviet3.html; **Толпыго А.** Национально-культурные и идеологические ориентации населения Украины. По данным социологических опросов // Социс. – 1998. – №4. –

С. 76 – 77.; **Уткін О. І.** Соціально-політична стабільність у регіоні: етнополітичні та міжконфесійні чинники. (Сер. „Регіональний розвиток”; Вип. 3). – К., 1998. – С. 105.

6. **Лосів І.** Українське суспільство сьогодні: явище духовної залежності. Спроба культурологічного діагнозу // www.ukrlife.org/main/minerva/losiff.html; **Белецкий М., Wilson A.** Redefining Ethnic and Linguistic boundaries in Ukraine: indigenes, settlers and Russophone Ukrainians // *Nation-building in the Post-Soviet Borderlands. The Politics of National Identities.* – Cambridge: Cambridge University Press 1998. – P. 131 – 134.; **Popson N.** Ukrainian National Identity: The ‘Other Ukraine’ // www.ics.si.edu/kennan/reports/1999/wilson.htm

7. Дані Українського інституту соціальних досліджень та центру „Соціальний моніторинг” „Молодь України: погляд у майбутнє” (Інформаційно-аналітичні та довідкові матеріали до Дня уряду у Верховній Раді України 13 травня 2003 року з питання „Про заходи Кабінету Міністрів України щодо захисту національних інтересів держави у сферах національно свідомого та патріотичного виховання молодого покоління та забезпечення умов його розвитку”); **Попова О.** Етнічні пріоритети: формування та міжпоколінна трансформація // www.uvkr.org.ua/forum/forum2/38.html#a1

8. **Майборода О.** Етнополітична ситуація в Україні: регіональний вимір // Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві // www.europexxi.kiev.ua/ukrainian/program/nats-menshini/002.html

9. Українське суспільство 1994 – 2003 (Соціологічний моніторинг) / За ред. Паніної Н. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2003. – С. 91.